

Stinas

artiklar 16

INNEHÅLL

- 3 Sytråd, 3D-rum, Svarta tavlan
- 4 Svensktalande i Finland och finsktalande i Sverige
- 5 Schablon
- 6 Rubiks kub
- 7 Visste du att...?
- 8 Metall
- 9 Fläta korg, näverburk eller julgranshjärta
- 10 Barnahus
- 11 Svart panter
- 12-13 Norrländska platsord
- 14-16 Logga
- 17 Test
- 18 Kalejdoskop
- 19 Explosion
- 20-21 Järn
- 22-25 Blyerts och bläck
- 26-28 Sveriges statsministrar
- 29-31 Fiske
- 32 Mops
- 33 St Bernard
- 34-35 Vombat

Sytråd

Med sytråd, avses vanligen en tvinnadmråd som är ytbehandlad och ibland polerad.

Den sytråd som konsumenter kan köpa i handeln säljs på trådrullar av plast (tidigare av trä) eller papp.

Rullarnas längd mäts i meter eller yards. Kraftig sytråd kallas traditionellt för björnråd. Andra vanliga benämningar på kraftig sytråd är kapelltråd, extra stark, knapptråd och Goliat. Karaktäristiskt för dessa är att de inte töjer sig vid belastning.

Sytråd avsedd för maskinsömnad är numera vanligen av polyester eller bomull. Vanliga längder på rullar med polyester- och bomullstråd är 100, 200, 300 och 400 meter.

För handsömnad finns även sytråd i linne och silke (knapphålssilke). Denna säljs vanligen i mindre längder, t. ex. 50 meter per rulle.

3D-rum

I olika typer av renoveringsbutiker brukar man numera kunna sätta in tapeter, möbler, färger etc. i ett datorprogram och se hur allt får plats, hur färger passar och slutpris för materialet.

"Svarta tavlan" eller krittavla är en särskild skiva, ursprungligen tillverkad av skiffer, som man kan skriva eller rita på med tavelkritor och sedan sudda bort det man har skrivit. Den används bl. a. i skolundervisningen, för den aktuella menyn i restauranger och för lek i hemmen. "Svarta tavlan" lever kvar som uttryck, trots att det länge varit vanligt med tavlor i mörkgrönt.

Svarta tavlan används i grundskole-systemen i många delar av världen, ofta väggmonterad längst fram i klassrummet – även om de i Sverige blivit mindre vanliga med tiden. I universitetsvärlden har den varit särskilt vanlig vid undervisning i matematiska och tekniska ämnen. Den svarta tavlan har på senare tid ofta ersatts av moderna alternativ som whiteboard och interaktiv skrivtavla.

För att sudda på en krittavla används vanligen en tavel sudd med tyg eller en tvättsvamp. I äldre tid användes ibland hartassar som tavel suddar.

Svensktalande i Finland och finsktalande i Sverige

Sverigefinne = född i Finland, bor eller har bott i Sverige, med finska som modersmål. Eller personer med en eller två sverigefinländska föräldrar.

Sverigefinnar är mer anonyma än finlandssvenskar eftersom de ofta talar ren svenska. 290 000 i Finland är registrerade som svenskspråkiga + att det finns säkert lika många till som förstår och talar svenska. I Finland finns över en halv miljon människor som på något sätt är delaktiga i både finsk och svensk kultur.

Sverigefinnar och finlandssvenskar är mer osynliga i Sverige än i Finland.

I Finland känner man ändå till dem.

I Sverige är det många som inte känner till sverigefinnar och finlandssvenska. Finska har talats i Stockholm sedan 1200-talet.

Tornedalingar har funnits sedan 1000-talet och i Sverige försvenskade man dem under Kalla kriget.

20% av alla finländare som flyttade till Sverige 1950-1980 var svenskspråkiga.

SCHABLON

Schablon är en mall som används vid olika slag av hantverks- och konstformer, t. ex. måleri och textilt konst-hantverk.

Mallen är utskuren till text eller mönster som avses att skapas.

Sammanhängande ytor föredras, eftersom mallen är ett negativ där det som skall synas i bilden är det som skärs bort. Material som används är beroende av vilken teknik och konstform som ska användas.

Schabloner används även som ett redskap för att skapa konst. De är vanliga inom gatukonsten där de även kallas spraymallar eller stenciler efter det engelska ordet stencil. En möjlig anledning till dess popularitet inom just gatukonsten är att den erbjuder en snabb metod att applicera en bild på en vägg, där alltså själva skapandet av bilden sker innan.

Tekniken kallas också ”pochoir”, handkolorering eller handillustration.

Bl. a. Picasso och Miró har gjort verk för denna litografiska teknik.

Inom hantverksmåleriet har det periodvis varit mycket vanligt med schablonmåleri. I Sveriges senmedeltida kyrkor användes schabloner till att måla slingor och bårder och till att fylla ut tomrummet mellan bilder som målats på väggar och valv.

Under 1800-talet schablonmålades hela väggar som en ersättning för den relativt sett dyrare nymodigheten papperstapeter och det var också vanligt med schablonmålade bårder runt taket. Kring år 1900 minskade schablonmålningens popularitet, åtminstone i mer exklusiva miljöer. På 1980-talet kom sedan en ny våg av schablonmålning, framför allt i trapphus och liknande utrymmen.

Rubiks kub

Ett tredimensionellt rörligt pussel gjort av den ungerske arkitekten och professorn Ernő Rubik 1975-1977.

Kuben uppfanns först i pedagogiskt syfte. Sedan tog det flera veckor innan han lyckades lösa den.

Originalet har $3 \times 3 \times 3 = 27$ block och är 5,7 cm bred och hög. Varje sida på kuben är indelad i 3×3 mindre färgade rutor. Från början klistermärken, numera plastpaneler.

Originalfärgerna är vit, röd, blå, orange, grön och gul.

Kubens olika skikt kan vridas i kvartsvarv i förhållande till de andra. I utgångsläget har alla rutorna på en sida samma färg, men efter några vridningar har färgerna blandats.

Man ska då återställa kuben med så få vridningar, eller på så kort tid, som möjligt.

Den kan alltid lösas med 20 eller färre vridningar.

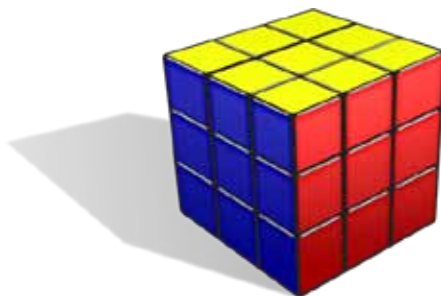
Finns numera i flera olika storlekar och modeller.

Världens minsta – Nano cube – är lika stor som ett block på originalet – 1,5 centimeter.

Man brukar börja med att lösa vit sida och avsluta med gul.

Så här sitter färgerna:

vit
orange grön röd blå
gul

TEXT: Stina Palm

KÄLLA: Wikipedia, Youtube

Visste du att...?

Namnsdagar

29/2: Skottdagen

23/12: Adam (den första mannen)

24/12: Eva (den första kvinnan)

25/12: Ingen. Anledning oklar.

31/12: Sylvester (i Tyskland är den här dagens namnsdagsbarn Silvester)

6/1: Kasper Melker Baltzar (de tre vise männen, på dagen de kom fram till stallet där Jesus föddes.)

KÄLLA: birthday.se

Norges äldsta stad är Tønsberg i Vestfold og Telemark fylke, söder om Oslo.

Staden grundades år 871.

KÄLLA: Youtube, Wikipedia

Pyramider i Norrland

Vid Vålådalen i bJämtlandsfjällen finns Pyramiderna.

Perfekt formade av inlandsisen kan dessa ge associationer till Egypten.

Själva pyramiderna är förbjudna att beträda för att de skyddas mot slitage.

METALL

En metall är ett grundämne (eller en legering) med metalliska egenskaper, t. ex. hög ledningsförmåga för elektricitet och för värme, formbarhet, i allmänhet hög densitet och metallglans.

Några viktiga och välkända metaller är aluminium, bly, guld, järn, koppar, platin, silver, tenn och zink.

Metall har haft stor betydelse i människans historia, vilket återspeglas i namn på epoker som bronsåldern och järnåldern.

Fläta korg, näverburk eller julgranshjärta

Fläta korg eller näverburk är kanske inte så vanligt längre, men att göra ett eget hjärta av papper att hänga i julgranen, enligt samma princip, är kul.

För julgranshjärta, Gör så här:

Ta två papper i olika färger och klipp.

Klipp pappret i 2 (eller fler) remsor över den vikta kanten.

Fläta ihop remsorna genom att sticka i varannan i och varannan utanför det vikta pappret.

Som upphängning viker du en bit papper på mitten. Sedan klistrar du fast det på toppen av hjärtat!

KÄLLA: bamsesemester.se

Barnahus

Barnahus finns i Sverige, USA och Tyskland.

Det står under Polismyndigheten och drivs med stöd av Drottning Silvias Childhood Foundation.

Barnahus är ett hus där många yrkesgrupper samverkar kring brottsoffer som är barn.

Här finns polis inklusive utredare (även civila sådana, alltså icke polis - utbildade utan med annan samhällsvetenskaplig utbildning), socialtjänst, Barn och UngdomsPsyk (BUP) och ett särskilt barnskyddsteam med läkare från ett sjukhus och de har samråd i alla ärenden. Åklagare och utredare kommer dit vid förhör.

Det är för att underlätta för barnen, så att de inte behöver besöka en massa olika platser vid utredning och bli mer traumatiserade. Alla aktuella myndigheter samlas under samma tak.

ETT förhör hålls och det filmas så barnet inte ska behöva berätta flera gånger, både för utredare och i rättegång. I rättegången använder man filmen istället.

Svart panter

Panter är ett alternativt namn på leopard eller en jaguar med helsvart päls (ibland kallad svart panter).

Ordet panter kan även syfta på en helsvart individ av andra kattdjur, inte minst hos jaguar.

Betydelser

Ursprungligen har ordet ”panter” betytt en variation av leopard som haft längre svans och alltså inte haft med färgavvikelser att göra.

I olika delar av världen har ordet panter olika innebörd. I Indien, där den mest kända svarta pantern Bagheera enligt sagan lever, kallas alla leoparder Panter, oavsett färg.

Norrländska platsord

Stavelsen ”-und-” i ett namn som Ragunda betyder troligen ungefär ”rik på” eller ”försedd med”. Det är ett gammalt Ravund som har syftat på den sjö som Vildhussen tämde.

Rav- är släkt med revel och har syftat på de långsträckta holmar och revlar som fanns i sjön.

Njur- i Njurunda kan gå tillbaka på ett ord för ”trång” eller ”förträngning” och namnet kan betyda ”den som kännetecknas av förträngningar” eller ”den som trängs ihop”. I båda fallen åsyftas Ljungans nedskurna lopp genom den djupa och tränga Dimdalen nedströms Viforsen.

Indalsälven hette nog ”Inn” på vikingatiden. Namnet var gammalt redan då och hade tidigare varit längre och sedan nötts ner till en stavelse, som kombinerades på nytt.

Älvnamnet kan vara släkt med vårt imma och har betytt ”den som immar eller ångar”.

”Sollefteå” hette i gammal dialekt Sålät, Sålät och liknande. Sol och ordet, ”att” eller ”ätt”, ungefär gotiskans ”aiths”, egendom. Det betyder de solbelysta ågorna eller den solbelysta trakten.

Alnön har nog en gång hetat bara Aln, ungefär ”den svällande”, alltså ”den som reser sig högt”. Namnet är bildat till ett gammalt verb, ”ala” som finns kvar i vissa dialekter (t. ex. i Hälsingland) och betyder ”växa, svälla”.

Varifrån Frösön, fått sitt namn är lättare att förstå. Även grannön Norderön innehåller namnet på en gudom, Njord – men var det den manlige Njord, far till Frö på Frösön? En gudom, Njård, (Njord) finns i några sydligare svenska ortnamn och är en gudinna.

I Torsåker ville man kanske att fruktbarhets- och åskguden Tor skulle låta det växa bra.

Här i Härnösand vill folk gärna tro att gudinnan Härn givit namn åt Härnön och staden. Men Härnön kommer troligen av det mjukt rundade berget Vårdkasen har liknats vid en ”härna”, hjässa.

”sele”, bakvatten (ände av ett vattendrag), lugnt vatten, ett sel, nedanför en fors där man bosatte sig eller fiskade.

”Ånger”, vik.

Sil- syftar på att ån rinner sakta.

Ändelsen -sta som är vanlig i gamla bynamn betyder sannolikt bara plats, ställe. Vi har ordet stad i den betydelsen i eldstad, platsen där man eldar, och bostad, villan eller lägenheten där vi bor. Ortnamnen på -sta avsåg platser där folk bodde.

Lite yngre ortnamn är inte så svåra att förstå och tolka. Att Östersund ligger öster om sundet till Frösön (där människor först bodde) är ganska självklart, liksom att Örnsköldsvik fått namn efter landshövding P A Örnsköld, att Sandviken är en sandig vik av sjön intill och att Söderhamn är

den södra hamnen – den norra kan möjligen ha legat i Norrfjärden.

Sundsvall växte upp på en vall, en gräsbevuxen strand, intill byn Sund.

Hudiksvall syftar troligen också på en vall vid byn eller gården Hudik, tidigare Huvudvik.

Bollnäs, Baldanäs, var namnet på näset som skjuter ut i Varpen och går tillbaka på det gamla ordet balder (stor, ansenlig). En av stadsdelarna heter just Baldersnäs.

Gävle är en böjningsform av Gavleån, som i sin tur syftar på ån som bröt igenom gavlarna, alltså gick igenom åsen nära där staden ligger.

Falun kommer från ånamnet Fala, bildat av adjektivet ”fal”, gulblek, med syftning på vattendraget mellan Varpan och Tisken.

Borlänge var en by uppkallad efter en vägsträcka där älven inte var farbar och man måste bära båtar och last (”bor” är släkt med ordet bära).

”Ave” i Avesta betyder åutvidgning eller bakvatten.

Namn som Njurunda, Ragunda och andra med stavelsen -und tillhör de allra äldsta i våra trakter.

Bo tros syfta på fåbodvall.

TEXT: Stina Palm

KÄLLA: st.nu

Logga

En logotyp, ofta förkortat logo eller logga, är ett grafiskt varumärke, emblem eller symbol som vanligtvis används av kommersiella företag, organisationer och även privatpersoner som marknadsföring genom att underlätta omedelbar visuell igenkänning.

Logotyper är antingen helt grafiska (symboler eller ikoner), en komposition av ett namn, eller en kombination av symbol och namn. I dag används ordet logotyp ofta som synonym med ordet varumärke.

Ordet logotyp härstammar från engelskans logotype och tiden när man satte grafisk text med metalltyper, där det vanliga var att varje bokstav utgjordes av en enskild typ.

En logotyp var då ett helt ord gjutet som en typ, exempelvis som ordet ”The” i typsnittet ATF Garamond. (På svenska kallas en sammansatt typ för ligatur). Engelskans logotype härstammar i sin tur från grekiska: λόγος logos ”ord” och τύπος typos ”avtryck”.

Historik

Många olika uppfinningar, företeelser och tekniker har lett fram till dagens bruk av logotyper, som cylindersigill (cirka 2300 f.Kr.), mynt (cirka 600 f.Kr.), logografiska skriftsystem, heraldiskt vapen, vattenstämplar, silverstämplar och utvecklingen av trycktekniken.

När den industriella revolutionen

förändrade västvärlden från jordbruks- till industrisamhälle under 1800-, och 1900-talet, bidrog utvecklingen av fotografi och litografi till skapandet av en reklambranch som integrerade typografi och bild på samma sida. Samtidigt utvecklades även typsnitten vad gäller form och uttryck, från att ha bestått av seriffer skapade för att vara lättlästa i en bok, till att bli kraftfulla och expressiva för att passa på annonsaffischer.

Den nya konstformen utvecklades utifrån ändamål - från uttrycksfullt och dekorativt i en konstnärlig berättartradition, till en differentiering av varumärken och produkter som den växande medelklassen konsumerade.

Konsultföretag och branchorganisationer inom reklam utvecklades och expanderade. 1890 hade USA 700 litografiska tryckföretag som sysselsatte mer än 8000 personer.

Upphovsmannaskapet tilldelades oftast företaget och inte den enskilda formgivaren.

Innovatörer inom bildkonst och den litografiska processen - som det franska tryckeriföretaget Rouchon på 1840-talet, Joseph Morse i New York på 1850-talet, Frederick Walker i England på 1870-talet och Jules Chéret i Frankrike på 1870-talet - utvecklade en illustrativ stil som gick utöver föreställande konst till ett figurativt bildspråk med avdelade färgfält i tydliga färger. Barnboksförlag, dagstidningar och tidskrifter utvecklade egna visuella och redaktionella stilar för att rikta sig till specifika grupper.

Tryckkostnaderna minskade, analfabetismen minskade och samtidigt ledde den viktorianska dekorativa konsten till en expansion av typografiska stilar och metoder som kom att användas för att på olika sätt representera olika företag.

Den första logotypen som varumärkesskyddades var bryggeriföretaget Bass röda triangel från 1876.

Arts and Crafts-rörelsen i slutet av 1800-talet, framförallt med socialisten William Morris i spetsen, utvecklades i viss mån som en motreaktion mot överflödet inom den viktorianska typografin, och fokuserade på att förena det massproducerade med det hantverksmässiga. Det förnyade intresse för hantverk och kvalitet ledde både till att den enskilda formgivaren och konstnären fick större uppmärksamhet och att företagen efterfrågade unika logotyper.

Vid 1950-talet var inte längre modernismen enbart en europeisk avantgardistisk konstnärlig rörelse utan en internationell, kommersialiserad rörelse med anhängare i USA och på många andra håll. Den visuella enkelheten och konceptuella tydligheten som var utmärkande för modernismen som konstnärlig rörelse utgjorde en kraftfull uppsättning verktyg för en ny generation av grafiska formgivare vars logotyper förkroppsligade Ludwig Mies van der Rohes uttalande, "Less is more".

Logotyper inspirerades av modernismens bildspråk visade sig vara framgångsrika i en tid präglad av visuella

massmedier och påskyndades av TV-mediets utveckling, förbättrade tryckteknik och alla digitala uppfinningar.

Beskrivning

Logotypen kan tryckas på papper, visas som del av reklam i TV och på biografier och används på Internet.

Logotypen är den bärande delen i ett företags eller organisations grafiska profil, där färgkoder, regler och rättigheter för användande och placering (på brevpapper och visitkort, i annonser, reklam med mer) anges. I övrigt innehåller den grafiska profilen regler för hur annonser, reklam m.m. ska se ut.

Det finns även ljudlogotyper, även om dessa inte exponeras lika ofta.

Glassbilens melodislinga, liksom morsekodssignalen när TT-nyheterna förr sändes i Sveriges Radio är bra exempel. TV-kanaler har ofta en specifik musikslinga som kan bytas när den grafiska profilen förändras. Det finns även melodislingor som återkommer varje gång innan men viss typ av program börjar, som till exempel den slinga som SVTelevision använder för att avisera att en svenskproducerad TV-serie strax kommer att sändas.

Logotypen är en viktig del, men inte den enda, i ett företags varumärke, där även faktorer som vilka värden en produkt står för, vad den förknippas med samt vilka känslor företaget/produkten skapar hos potentiella kunder ingår. I Sverige kan logotyper mönsterskyddas hos Patent- och

registreringsverket. Det är viktigt när man formger en logotyp att den ska vara lätt att förstå på flera språk, lätt att återskapa och känna igen. Samt enkelt att trycka den i svartvitt utan att förlora något visuellt element.

Logotyper användes ursprungligen som typer i tryckpressar, schabloner, för att underlätta tryckning.

Numera finns den digitalt på företagets informations- eller marknadsavdelning, varifrån den kan överföras till en reklambyrå som anlitas av företaget.

Det finns många leverantörer av logotyper och priset varierar kraftigt.

PAPPER OCH STYGN

Härnösands
kommun

TEST

Kan du läsa det här meddelandet?

Eilngt en uneörnskdng på ett egnskelt uivtnierset så seplrar det inegn roll i vieklr odrnngbksortnävea i ett ord såtr i, det edna som är vtikigt är att fsötra och ssita bavstoken såtr på rtät patls. Rseetn kan stå hlelur om blluer och man kan ädnå lsää tetxen uatn porbelm. Dttea broer på att vi itne leäsr vjrae bkosatv för sig, uatn odern som hlehet!

Är man dyslektiker - vilket innebär svårigheter med avkodning av bokstäver och ord - får man mest huvudvärk av alla dessa bokstäver i ordning.

MEN!

Enligt en undersökning på ett engelskt universitet så spelar det ingen roll vilken ordning bokstäverna i ett ord står i, det enda som är viktigt är att första och sista bokstaven står på rätt plats. Resten kan stå huller om buller och man kan ändå läsa texten utan problem. Detta beror på att vi inte läser varje bokstav för sig, utan orden som helhet!

Kalejdoskop

Kalejdoskop kallas ett rör med speglar som reflekterar föremål, t. ex. färgade glasbitar eller pärlor som lagts i röret i symmetriska kombinationer.

När man roterar på tuben formar föremålen nya spännande mönster.

Kalejdoskopet uppfanns av Sir David Brewster 1816. Han fick patent på sin uppfinning 1817.

Kalejdoskopet blev en omedelbar succé, både i Storbritannien och i många andra länder. Brewster uppskattade att inom några månader hade 200 000 exemplar sålts, de flesta dock piratkopior.

Ordet kalejdoskop kommer från grekiskan – καλός kalós ”vacker”, εἶδος eidos ”form, gestalt” och σκοπεῖν skopéin ”se, titta betrakta”, betrakta vackra former.

TEXT: Stina Palm KÄLLA: Wikipedia

Explosion

En explosion är en snabb process som frigör energi och ger upphov till en tryckvåg.

Explosioner kan vållas av exoterma kemiska processer (som när man försöker släcka brinnande olja med hjälp av vatten), kärnreaktioner eller mekaniska brott (som när en ballong eller ångpanna sprängs).

Järn

Järn (latinskt namn: Ferrum) är ett vanligt metalliskt grundämne som används till mmycket. Bl. a. verktyg och vapen samt stål.

Ordet

Järn är ett samgermanskt ord, besläktat med bl. a. engelska iron och tyska Eisen. De äldsta föremålen i Egypten av järn från meteoriter är från 4000 f. Kr, först 2500 år senare kunde man tillverka järn ur malm.

Järnoxids röda (äldre nysvenska raud) färg har givit järn sitt estniska (raud) och finska namn (rauta, ett ord som idag finns i namnet på en känd butikskedja).

Föreningar

FeO är ett svart magnetiskt pulver som används i pigment. Fe₂O₃ är vanlig rost och används också som pigment.

Förekomst

Järn är det fjärde vanligaste grundämnet i jordskorpan. Det finns dock sällan i ren form, men ofta i föreningar med syre. Jordens kärna består till stor del av en järn-nickel-legering.

I Sverige var det under järnåldern främst myrmalm som utgjorde råmaterialet i den svenska järnframställningen.

Södra Norrland (Gävleborgs län – X, Västernorrlands län – Y och Jämtlands län – Z vilket är större delen av land-

skapen Gästrikland, Hälsingland, Härjedalen, Medelpad, Jämtland och Ångermanland (den nordligaste delen hör till Västerbottens län), Närke, Småland, liksom Dalarna (den nordostligaste spetsen hör till Gävleborgs län) och Västmanland var viktiga produktionsområden.

Under historisk tid sedan man börjat bryta bergsmalm är det framför allt berggrunden i Bergslagen och Norrland som har varit och är de viktigaste källorna till järn.

Framställning, användning

Järn tillverkas vanligtvis från bl. a. kol och man är då uppe i cirka 2000 °C.

Först reagerar kolen med syret i luften och bildar kolmonoxid.

Legeringar med järn

Järn innehåller oftast en mängd kol.

Ju mer kol desto hårdare och sprödare blir järnet.

Tackjärn – järn med över 4% av kol.

Det framställs i masugnar för att omvandlas till användbara former av järn.

Gjutjärn – innehåller 2-4% kol och bland annat kisel.

Stål – innehåller 0,4–1,5% kol och är idag den mest använda legeringen.

Smidesjärn – innehåller mindre än 0,4% kol.

Järn som mineral

Järn i helt ren form är mycket ovanligt. Mineralen kristalliserar i det kubiska kristallsystemet. Den har en hårdhet på 4,5 och är stålgrå till svart i färgen.

Även streckfärgen är grå. Rent järn är inte stabilt i vanlig ovanjordisk miljö där det finns vatten och syre. Då blir järnet till rost. Däremot rostar inte järnmeteoriter eftersom järnet där är legerat med nickel. I sällsynta fall finns rent järn i basaltiska bergarter som följd av att kolhaltiga ämnen reducerat järnhaltiga mineral.

I människokroppen

Järn är ett viktigt spårämne. En vuxen person innehåller cirka 4 gram järn, varav det mesta finns i de röda blodkropparna hemoglobin.

En mindre del i muskelns röda färgämne myoglobin, små mängder finns upplösta i blodplasman, kroppsvätskorna och utgör en beståndsdel i många enzymer. Cirka 20% är finns i lever, benmärg och mjälte, varifrån det kan transporteras vid behov.

Som en beståndsdel av hemoglobinet transporterar järn syre från lungorna ut till alla celler och transporterar koldioxid den andra vägen.

Det ingår i enzymer som styr cellernas andningsprocesser.

Brist på järn kan ge trötthet, hjärtklappning, andfäddhet etc. Vid svår järnbrist kan det också uppstå förändringar i munslemhinnan, speciellt tungan, samt i huden och naglarna.

Det finns även en del som tyder på att järnbrist kan vara en bidragande orsak till rastlösa ben. Brist kan vidare förorsakas av underskott på magsyra samt brist på B6-vitamin, B12-vitamin, C-vitamin, folsyra, zink, koppar eller mangan.

Järnunderskott kan medföra blodbrist, cancer, leverbesvär, kronisk gikt i lederna och mottaglighet för infektioner. Efter blodförluster såsom genom mens eller blodgivning kan mängden järn, precis som blodmängden, vara för låg.

Blodgivare brukar få järntabletter för att lättare stabilisera järnvärdet.

Överdoserings av järn under längre perioder kan medföra avlagring av järn i vävnaderna – speciellt i lever, mjälte, bukspottkörtel, hjärta och leder.

Järn är en tungmetall som lagras i kroppen och är inte vattenlösligt utan lagras i fett.

Överdoserings kan leda till förgiftning.

Järn finns vanligtvis i t. ex. ägg, fisk, fågel, bladgrönsaker, fullkornsprodukter, katrinplommon, russin, rödbetor, broccoli, vetegroddar, sesamfrö, vallmofrö, solrosfrö, bananer, persikor och aprikoser.

Diet

Rekommenderat dagligt intag (RDI): Barn 5–10 mg, kvinnor 10–15 mg (ammande 12–18 mg), män 10–12 mg.

KÄLLA: Wikipedia, sim.se

Blyerts och bläck

Blyerts

Blyerts har jag skrivit om en gång och jag brukar inte upprepa mig, men här kommer ett undantag.

Namnet blyerts bygger på missuppfattningen att mineraliserat kol, vilket grafit är, skulle vara en blyhaltig malm. I själva verket är det grafit upp-blandad med kaolinlera som pressats till en stiftform. Ordet kommer från tyskans Bleierz (blymalm).

Historik

Innan blyertspennan uppfanns var det vanligt med bly- eller silverstift som skrivredskap. Pennor av gjutna blystavar tillverkades i Italien på 1400-talet.

Den första grafiten upptäcktes i Cumberland i norra England 1564 och snart uppstod en betydande marknad för tillverkning av pennor av skurna grafitstavar där. Den engelska grafiten kunde inte försörja en marknad som längtade efter skrivredskap som var lättare att hantera än den kladdiga och besvärliga fjäderpennan som var vanligast på den tiden.

I Nürnberg i Tyskland uppfanns ett sätt att mala den sämre tyska grafiten och blanda den med olika tillsatser. Detta gav en billigare penna av något sämre kvalitet än den engelska.

Den var dock en succé och penntillverkningen fortsätter än i dag i Nürnberg.

Tillverkning

1795 uppfann den franske ingenjören Nicolas-Jacques Conté ett sätt att förädla och blanda grafiten, pressa och hetta upp den i tunna stänger, så att en högklassig penna av dagens kvalitet kunde framställas. Han lät limma grafitstiften i kantiga trähylsor för att de sköra stiften inte skulle brytas.

Ge- nom att blanda mer eller mindre lera i grafiten kunde Conté också reglera svärtan.

Användning

Blyertspennan har gjort skrivandet och tecknandet mycket mer allmänt och tillgängligt då det är ett mycket billigt ,skrivredskap.

Grafiten går lätt att avlägsna från papperet med radergummi av kautschuk eller plast. Många blyertspennor är försedda med en metallhylsa med ett radergummi. Moderna stiftspennor med påfyllningsmagasin för mycket tunna blyertsstift har ökat denna pennas användningsområde och popularitet.

Eftersom cederträ är det bästa träslaget för den traditionella blyertspennans hylsa har en del miljöproblem uppstått. Cederskogarna har avverkats så att återväxten hotats. Därför driver de större penntillverkarna återplantningsprojekt och miljömedvetna skolor och företag runt om i världen köper bara miljömärkta, ”cedersäkra”, pennor.

Hårdhetsskala

Många penntillverkare världen över, och nästan alla i Europa, använder det europeiska system för att gradera blyertspennornas svärta eller hårdhet.

Skalan går från 9B, som är den svartaste (mjukaste) grafiten, till 9H som är den ljusaste (hårdaste). HB är medelvärdet och den vanligaste pennan.

Detta system kan ha utvecklats under tidigt 1900-tal av den engelska penntillverkaren Brookman.

De använde "B" för black och "H" för hard. Pennans hårdhet beskrevs då med en sekvens av "H" eller "B", t. ex. "BB", "BBB" för mjukare pennor.

Bläck

Färgad vätska som används vid skrivning. Används bl. a. i kulspetspennor, reservoarpenner och filtpennor.

Historia

Det äldsta bläcket användes i Kina och Egypten redan 2600 f Kr. och framställdes då genom att en sot- och limblandning löstes i vatten.

Ett mera beständigt bläck uppfanns på 200-talet f Kr. Järngallusbläck har använts i Europa sedan medeltiden.

Pigmentfärgat bläck fanns redan under romartiden, pigment var ockra eller lapis lazuli. Under 700-talet är bläcket ofta brunt eller rödaktigt, för att på 1100- och 1200-talet åter bli svart.

Då stålpenner kom vid mitten av 1800-talet krävdes nya bläcksorter, då många av de äldre recepten fick stålpennorna att rosta, vanligen alizarinbläck med ett anilinfärgämne.

Nutida bläck

Det finns två huvudtyper av bläck: dokumentariskt bläck och färgbläck.

Dokumentariskt bläck av traditionell typ (järngallusbläck) är en lösning bestående av garvämmen, järnsalt, oorganisk syra och ett färgämne.

Ett problem med järngallusbläck är att det med tiden försvagar det papper som bär skriften. På gamla handlingar (några hundra år) blir det hål i papperet när mitten av omringade områden faller bort, till exempel vid bokstaven O, siffran 8 etc. Är något skrivet på baksidan av papperet kan även annat än omringade områden bli svårtolkade kring ett hål i papperet. Detta oroar bl. and annat Riksarkivariaten.

Modernt dokumentariskt bläck består främst av gallussyra och ett tvåvärt järnsalt. Denna lösning är nästan färglös, färgen uppkommer först efter utskrift, när lösningen oxiderar och då får en blå-svart färg. För att skriften ska synas väl redan under skrivningen tillsätts ett blått färgämne vid tillverkningen av bläcket. Denna typ av bläck har en utomordentlig hållbarhet och håller färgen i århundraden.

Det bläck som används i kulspetspennor är i regel också dokumentariskt men det framställs av syntetiska färgämnen och lösningsmedel (alkoholer eller glykoler).

Myndigheter och institutioner kräver ofta att blått bläck används vid underskrifter och ifyllnad av dokument för att försäkra sig om att dokumentet inte är en kopia.

Färgbläck

Färgbläck består av organiska färgämnen lösta i vatten. Färgbläck förenar sig inte med pappret som dokumentariskt bläck gör.

Nackdelar med detta bläck är att:

det inte är vattenfast: i fuktig omgivning flyter det ut, och kan fläcka dokumentets närliggande sidor. I svåra fall (t. ex. utomhus i regnväder) kan skriften bli omöjlig att tolka vissa sorter bleks av långvarigt solljus; i svåra fall ända till osynlighet.

Osynligt bläck

Osynligt bläck framställs av metallsalter som löses i vatten. Bläcket ger en osynlig skrift som blir synlig först efter behandling med speciella vätskor, ljus eller värme.

En bläckpenna är ett skrivdon avsett för bläck, till skillnad från t. ex. blyertspenna eller griffel.

Den första egentliga bläckpennan var fjäderpennan gjord av en vingpenna från en fågel. Ofta nyttjades gäsfjädrar, s k gäspennor, men även andra större fåglars vingpennor användes, t. ex. från svan och korp. Bäst lämpar sig fjäderpennor som fågeln själv tappat genom ruggning. Hos gåsen är det de 4-5 yttersta vingpennorna som duger. De yttersta är kortare och hårdare

och lämpar sig sämre medan de följande två handpennorna är bäst.

Resterande handpennor är breda och korta och går inte att använda till pennor. För att fungera som fjäderpenna hårdas vingpennan genom att stickas i het sand eller aska, eller också lägger man dem över en koleld. Detta gör inte bara pennan fastare utan mjukar också upp den hinna som sitter om pennan, och som sedan kan dras av med baksidan av en kniv. Efter detta formas och putsas pennan och spetsen. En bra fjäderpenna är klar och genomskinlig och mårgen i den är lös och kan skakas fram och tillbaka. En fjäderpenna doppas i bläck när man ska skriva med den.

Fjäderpennor började användas redan under 300-talet.

Fjäderpennan ersattes under mitten av 1800-talet av stålpenan vars stift är gjort av en tunn stålplåt, cirka tre centimeter lång. Detta stift sätts fast i ett penskaft, vanligtvis gjort av trä.

Stålpena kan syfta på såväl stiftet, som på hela pennan med stift.

Bläcket förvaras i ett bläckhorn.

Stålpenan började tas ur bruk under 1930-talet då den ersattes av reservoarpennan och senare under 1950-talet av kulspetspennan.

Stålpenor och även i mindre utsträckning fjäderpenna, används dock fortfarande för kalligrafi och andra konstnärliga ändamål.

Ordet "bläckpenna" kan enligt Svenska Akademiens Ordbok hittas i svenska språket sedan 1917. Dock har det funnits tidigare.

Päls

Hos djur med päls har honan och hanen inte olika färg, som fåglar ofta har.

Snarare beror pälsfärgen på årstid – vitare eller gråare miljö, vitare eller gråare päls.

Även tjockleken på pälsen ändras hos djur med päls som inte sover på vintern. De är inte heller flyttdjur utan anpassas till förhållandena.

Sveriges statsminister

Namn Period Parti

Louis De Geer d.ä. 18760320-18800419	Partilös	Arvid Lindman 19060529-19111007	Lantmanna- och borgare- partiet
Arvid Posse 18800419-18830613	Lantmanna- partiet	Karl Staaff 19111007-19140217	Liberala samlings- partiet
Carl Johan Thyselius 18830613-18840516	Partilös	Hjalmar Hammarskjöld 19140217-19170330	Partilös
Robert Themptander 18840516-18880206	Partilös	Carl Swartz 19170330-1917 1019	Nationella partiet
Gillis Bildt 18880206-18891012	Partilös	Nils Edén 19171019-19200310	Liberala samlings- partiet
Gustaf Åkerhielm 18891012-18910710	Protektio- nistiska partiet	Hjalmar Branting 19200310-19201027	S
Erik Gustaf Boström 18910710-19000912	Lantmanna partiet	Louis De Geer d.y. 19201027-19210223	Partilös
Fredrik von Otter 19000912-19020705	Partilös	Oscar von Sydow 19210223-19211013	Partilös
Erik Gustaf Boström 19020705-19050413	Lantmanna partiet	Hjalmar Branting 19211013-19230419	S
Johan Ramstedt 19050413-19050802	Partilös	Ernst Trygger 19230423-19241018	Nationella partiet
Christian Lundeberg 19050802-19051107	Protektio- nistiska partiet	Hjalmar Branting 19241018-19250124	S
Karl Staaff 19051107-19060529	Liberala samlings- partiet	Rickard Sandler 19250124-19260607	S
		Carl Gustaf Ekman 19260607-19281002	Frisinnade folkpartiet

Arvid Lindman 19281002-19300607	Lantmanna- och borgare- partiet		Ingvar Carlsson 19941007-19960322	S
Carl Gustaf Ekman 19300607-19320806	Frisinnade folkpartiet		Göran Persson 19960322-20061006	S
Felix Hamrin 19320806-19320924	Frisinnade folkpartiet		Fredrik Reinfeldt 20061006-20141003	M
Per Albin Hansson 19320924-19360619	S		Stefan Löfven 20141003-20211130	S
Axel Pehrsson-Bramstorp 19360619-19360928	Bonde- förbundet		Magdalena Andersson 20211130-20221018	S
Per Albin Hansson 19360928-19461006 †	S		Ulf Kristersson 20221018-	M
Östen Undén (tf.) 19461006-19461011	S			
Tage Erlander 19461011-19691014	S			
Olof Palme 19691014-19761008	S			
Thorbjörn Fälldin 19761008-19781018	C			
Ola Ullsten 19781018-19791012	Fp			
Thorbjörn Fälldin 19791012-19821008	C			
Olof Palme 19821008-19860228 †	S			
Ingvar Carlsson 19860301-19911004	S			
Carl Bildt 19911004-19941007	M			

**Ålder
Namn Född
Från-Till Tid Död Ålder**

Louis De Geer d.ä.	18180718			
57-61	4	18960924		78
Arvid Posse	18200215			
60-63	3	19010424		81
Carl Johan Thyselius	18110608			
72-72	338 d	18910111		79
Robert Themptander	18440214			
40-43	3	18970130		52
Gillis Bildt	18201016			
67-68	1	18941024		74
Gustaf Åkerhielm	18330624			
56-58	1	19000402		66
Erik Gustaf Boström	18420211			
49-63	11	19070221		65
Fredrik von Otter	18330411			
67-69	1	19100309		76
Johan Ramstedt	18521107			
52-52	111 d	19350315		82

Christian Lundeberg 18420714
63-63 97 d 19111110 69

Karl Staaff 18600121
45-54 2 19151004 55

Arvid Lindman 18620919
43-67 7 19361209 74

Hjalmar Hammarskjöld 18620204
52-52 3d 19531012 91

Carl Swartz 18580605
58-59 203 d 19261106 68

Nils Edén
18710825 46-48 2 19450616 73

Hjalmar Branting 18601123
59-64 2 19250224 64

Louis De Geer d.y. 18541127
65-66 119 d 19350225 80

Oscar von Sydow 18730712
47-48 232 d 19360819 6

Ernst Trygger 18571027
65-66 1 19430923 85

Rickard Sandler 18840129
40-42 1 19641112 80

Carl Gustaf Ekman 18721006
53-59 4 19450615 72

Felix Hamrin 18750114
57-57 49 d 19371127 62

Per Albin Hansson 18851028
46-60 13 19461006 60

Axel Pehrson-Bramstorp 18830819
52-53 101 d 19540219 70

Tage Erlander 19010613
45-68 23 19850621 84

Olof Palme 19270130
42-59 10 19860228 59

Thorbjörn Fälldin 19260424
50-56 5 20160723 90

Ola Ullsten 19310623
47-48 359 d 20180528 86

Ingvar Carlsson 19341109
51-61 7 Lever 88

Carl Bildt 19490715
42-45 3 Lever 73

Göran Persson 19490120
47-57 10 Lever 74

Fredrik Reinfeldt 19650804
41-49 7 Lever 57

Stefan Löfven 19570721
57-64 7 Lever 65

Magdalena Andersson 19670123
54-55 322 d Lever 56

Ulf Kristersson 19631229
58- 115 d Regeerar 59

KÄLLA: Wikipedia
och röding.

Fiske

Fiske är fångst av djur i vattnet, t. ex. fiskar, skaldjur och bläckfiskar, yrkesmässigt eller som fritidsfiske (husbehovsfiske med yrkesmässiga redskap, eller sportfiske). Fiske kan även vara en hobby och för återhämtning.

Historik

Totalt sett i världfen har man fiskat i minst 40 000 år. När människorna spreds skedde det främst längs kuster-na, vilket gav tillgång till fisk.

Till Sverige kom människor när inlandsisen drog sig tillbaka för cirka 12 000 år sedan och de fångade fisk.

Från medeltiden och framåt kunde man främst yrkesfiska i insjöar och vid kuster, eftersom fisket var reglerat.

Man använde enkla redskap som ljuster (vasst, spjut- eller gaffelliknande redskap, oftast med hullingar, för att jaga främst ål), nät och krok med eller utan agn (bete).

Under 1800-talet började havsfisket utvecklas (mer om utrustning under rubriken "Fiske i olika typer av vatten")

Fiskerinäring

Den som har fiske som yrke kallas fiskare.

Alla havsvattenområden på jorden är indelade i ekonomiska zoner.

De sträcker sig 200 sjömil från kusterna. Kuststaterna har rätt till naturtillgångarna och fisket inom sin zon.

Japan, Ryssland, Peru, USA, Indonesien, Chile och Kina står för cirka 50% av världsfångsten.

Nästan lika mycket kommer från Stilla Havet (Australien, Cooköarna, Mikronesien, Fiji, Kiribati, Nauru, Nya Zeeland, Niue, Palau, Papua Nya Guinea, Marshallöarna, Samoa, Salomonöarna, Tonga, Tuvalu, Vanuatu, Nya Kaledonien och Franska Polynesien). 33% kommer från Nordatlanten (Kap Verde, Kanarieöarna, Madeira, Azorerna, Bermudaöarna, Brittiska öarna, Färöarna, Island, Grönland, Newfoundland och Karibien/Västindien).

Alla EU-länder har infört begränsningar av fisket, bl. a. för att arter som torsk riskerat utfiskning i många bestånd.

EU bestämmer hur stora fiskekvoter varje fiskare har. De får varken överskrida sin kvot eller fiska alltför små fiskar enligt EU:s regler för minimimått på fångstfisk.

Ett problem med denna form av begränsning är att fångad fisk som inte är tillräckligt stor i mer än 90% av fallen dör när den släpps tillbaka i havet och därför inte kan föröka sig.

För Sverige är fisket en viktig näring. Vi har långa fiskrika kuststräckor vid Skagerrak, Kattegatt och Östersjön.

Varje år fångas fisk och skaldjur, som t. ex. skarpsill, sill, torsk, makrill och räkor, för en miljard kronor. 75% av all fångst är foderfisk (industrifisk), främst bestående av arter som sill/strömming (sill är större och lever längre söderut i Sveriges hav än strömmingen), skarpsill och tobis.

Foderfisk mals och torkas till fiskmjöl som sedan blir fiskmat vid odlingar eller kan ingå i foder till höns eller grisar.

Fisk som inte ska säljas levande, ska även rensas och frysas direkt efter fångsten på fiskefartygen ute till havs.

Färsk fisk kan även direkt efter rensning skäras till filé till försäljning eller för djupfrysning.

Fiske i olika typer av vatten.

Havsfiske

Till havsfiske används speciella redskap.

Trålen är ett strutformat/koniskt nätredskap som släpas efter en eller flera fiskebåtar (s k trälare). Finns i olika storlekar, från hobbytrålar för husbehovsfiske som kan dras av småbåtar med utombordsmotorer till mycket stora för industrifiske.

Står mängdmässigt för merparten av världens fångster. Det finns olika trålar för olika fiskarter. Sill fångas med flyttrål, räkor och torsk (som lever på botten) med bottentrål.

Snörpvad används för fångst av fiskarter i stim. Stimmen hittas med elektronisk utrustning – ekolod – näten läggs ut runt stimmen och snörps åt (stängs).

Långrev består av en lina vid vilken ofta levande betesfiskar fästs i krokar.

Som vid mete fast större.

Långreven har oftast stora tyngder i ändarna, samt mindre tyngder jämnt utplacerade, så att reven följer botten. I ena änden fästs en lina, som leder upp till något slags flöte, som lika som vid mete markerar om långreven rör sig, så man kan dra upp reven vid fångst.

Som betesfisk används oftast mindre vitfisk som löja, som ganska enkelt kan fångas med löjnät vid en brygga.

När man ska kroka på förs kroken genom ryggmuskulaturen strax under ryggraden.

Tidigare fångades mycket långa (fisken man gör lutfisk av) av svenska fiskefartyg i Nordost-atlanten. Vid insjöfiske används också långrev, främst med fiskbitar eller metmask som agn.

Långreven har 80-100 krokar, den ena änden av reven är dess egen förvaringslåda och den andra är en enkel träbit. Sänken kan användas efter reven, men den levereras utan.

På sådana revar fångas bl. a. abborre, gädda, lake och ålfiskar.

Flytgarn är fisknät för havsfiske av t. ex. torsk eller laxfiskar. Om flötenas lyftkraft är större än själva nätets vikt (med sänken) kommer nätet att stå på en höjd över botten som bestäms av förankringslinornas längd (eller av vattenytan) och kallas då förankrat flytnät eller flytgarn. Nationella och internationella regelverk reglerar hur näten ska märkas, med bojar, vakare (utmärkning), flaggor och ljus.

I Sverige var fisknät i äldre tid tillverkade av garn spunnet av lokalt producerade naturfibrer som hampa eller lin. De ersattes efterhand av importerad bomull. Nät av naturfibrer måste impregneras med olika metoder och dessutom torkas mellan användningarna. De moderna näten är av mer motståndskraftiga konstfibrer, t. ex. nylon.

Kustfiske

Till kustfiske räknas fiske med dragnot (Not: ett nät som ringar in fisken, t. ex. genom att gå i grunt vatten, och som när man drar ihop det samlar all fisk i mitten eller mot land), långrev efter torsk Bottengarn (motsats till flytgarn) för ålfiske

samt

Fiskenät efter plattfisk (hällefundra, piggvar, rödspätta, rödtunga m. fl.), sill, sik m. fl. kustnära arter.

Insjöfiske

Även insjöfiske har kommersiellt intresse, i t. ex. svenska insjöar bedrivs ett allt mer utvecklat sportfiske på eftertraktade arter så som gädda, abborre, gös och karp. Detta fiske bedrivs främst för nöjes skull.

Det finns också en annan del som innebär nätfiske efter t. ex. gös, lax

Fiskodling

Fiskodling – akvakultur – för sportfiske eller för produktion av matfisk, har blivit allt vanligare.

Främst odlas regnbåge och andra laxfiskar samt plattfiskar.

Akvakultur innefattar även odling av blåmusslor.

KÄLLA: Wikipedia, havet.nu

Mops

Historik

Ursprungslandet är Kina, men hemlandet är England (på engelska heter den pug).

Mopsen anses härstamma från kort-hårig dvärghund, s k Happahund, som fanns redan på 700-talet i Kina.

Från slutet av 1500-talet finns uppgifter om att mopsen kommit till Europa. England kom så småningom att utforma den till dagens utseende.

Utpräglad sällskapshund.

Hälsa

Det korta huvudet ökar risken för andnings- och ögonproblem.

De vanligaste problemen i rasen gäller ögon och hud.

Rasklubben och seriösa uppfödare arbetar aktivt med hälsofrågor, utbildning och genom att medverka i den forskning som bedrivs.

Egenskaper och mentalitet

Mops är en liten hund med massor av personlighet och nyfikenhet och lockar ofta fram glada skratt. Rasen är en komiker, som gärna solar sig i allas uppmärksamhet.

Den är en gladlynt och trofast kamrat.

Samsas mycket bra med alla hundar.

Okomplicerad ras.

Storlek och utseende

Den väger 6,5–8 kg. Liten, kvadratisk och kompakt byggd, mycket i litet format. Huvudet är runt med kort, trubbigt nosparti och tydliga rynkor.

Svansen ska vara hårt ringlad och ligga på ryggen eller höften.

Oftast ljusbeige med svarta öron, men finns även i helsvart.

Pälsvård

Minimal pälsvård men borstning av pälsen då och då skadar inte, framför allt vid pälsfällning under vår och höst. Badascirka en gång i månaden.

Övrigt

Viktigt att en gång i veckan gå igenom öronen så att de är rena och också torka ur nosvecket. P.g.a. de rundade käkarna och mycjket hud, kan mat ligga kvar innanför läpparna så tandborstning rekommenderas för att förebygga tandsten.

St Bernard

Sankt bernhardshund är en hundras från Schweiz. Den är av molossertyp och räknas till bergshundarna, men har inte främst varit boskapsvaktare eller herdehund.

Dagens sankt bernhardshund har inte heller varit räddningshund utan är framavlad som sällskapshund.

Korthårig sankt bernhard

Historia

Dagens stora, tunga, massiva och långhåriga sankt bernhardshund är resultatet av korsningar från mitten av 1800-talet.

Efter att den ursprungliga stammen av räddningshundar på klosterhärbarget vid Sankt Bernhardspasset minskat under 1830-talet korsades bl. a. pyrenéer, newfoundland, grand danois och mastiffer. De som blev för stora och långhåriga skänktes bort eller såldes till lokala bönder.

Det är de som utgör grunden för rasen.

Rasen fick sitt nuvarande namn på 1880-talet, innan kallades den alpmastiff.

Egenskaper

Sankt bernhardshunden är en trygg och vänlig sällskapshund, men den kan även vara vaksam. Den är livlig för att vara så stor och tung.

Utseende

Sankt bernhardshundens kropp är kraftig och muskulös, den kan väga 60-100 kilo. Den finns som långhårig och korthårig.

Grundfärgen är vit med stora djupröda fläckar.

Fiktiva sankt bernhardshundar

Båtsman, Tjorvens hund i Saltkråkan. I verkligheten hette filmhunden Caesar.

Bolivar, Kalle Ankas hund

Beethoven i filmen med samma namn.

Vombat

Vombater är en familj med pungdjur som finns i Australien och som omfattar tre arter som placeras i två släkter. De är björnliknande växtätare som gräver gångar ni jorden där de har sina bohålor. Namnet ”vombat” är ett lånord från urbefolkningsstammen darugs (aboriginer) språk.

Utseende

Vombater är 70-120 centimeter långa och väger 20-40 kilo.

Benen är korta och kraftiga.

Fötterna har fem tår och av dessa har de främre fem och de bakre fyra klor.

Svansen är en liten naken stump. Huvudet är stort och brett och har medelstora öron som har en avrundad till trekantig form. Ögonen är jämförelsevis små.

Vombaternas bakre kroppsdelar har tjock hud, brosk och ben.

Anmärkningsvärt är att deras tänder liknar gnagarnas.

Den har 24 tänder.

Utbredningsområde

Vombater lever i Australiens sydliga och östliga regioner i delstaterna South Australia, Victoria, New South Wales, Queensland och Tasmanien.

De är inte specialiserade på någon speciell boplats men behöver lämplig jord.

Levnadssätt

Vombater är ett av de största däggdjuren som gräver gångar. Med sina skarpa klor skapar de grottor som oftast sammanfogas till ett större tunnelnät.

Tunnlarna kan bli upp till 20 meter långa och ligger ibland 3,5 meter under markytan. Det förekommer att individer som inte är släkt bor i samma tunnelsystem.

Vombater är aktiva under natten och vilar på dagen.

Vuxna individer har nästan inga naturliga fiender. Den av människan introducerade dingon är troligtvis deras största fiende. Vid fara använder den sin bakdel för att blockera ingången till boet. De flesta dödsfall orsakas av människor och bilar. I områden med få människor är det mattillgången som främst påverkar antalet.

En vombats revir är 2,5-23 hektar stort. Reviret markeras med avföring och jordhögar samt försvaras med aggressivt beteende. Ibland strider harnarna med allvarliga bett.

På korta sträckor uppnår vombater en hastighet av 40 kilometer i timmen.

De är även bra på att klättra och simma.

Mat

En vombat är ute 3-8 timmar varje kväll för att äta gräs. De äter gräs samt andra växter och mossor. I sällsynta fall äter de även delar av buskar och träd eller svampar. Deras ämnesomsättning är långsam men mycket effektiv. En måltid stannar i djuret i upp till 3 dagar. Vombater är också mycket bra på att hushålla med vätska och deras behov av vatten är bara en fjärdedel av kängurudjurens.

Vombater blir i naturen fem år. I fångenskap kan de bli upp till 30 år.

Systematik

Vombater tillhör ordningen fåfram-tandade pungdjur (Diprotodontia).

samma ordning ingår bl. a. kängurudjur, koala och klätterpungdjur.

Vombaternas närmaste släkting är koalalan och de listas tillsammans i underordningen Vombatiformes som skiljde sig för cirka 40 miljoner år sedan från de andra fåfram-tandade pungdjuren.

Familjen Vombatidae omfattar idag de två släktena *Lasiorhinus* och *Vombatus*.

Man skiljer mellan följande arter:

Nakennosvombat

Nordlig hårnosvombat

Sydlig hårnosvombat

De första djur som räknas till familjen Vombatidae levde för cirka 18 miljoner år sedan.

Hot och status

Européernas kolonisering av Australien innebar en avsevärd minskning av vombaternas levnadsområden.

Många regioner i deras utbredningsområde blev förstörda och antalet minskade på grund av jakt och införseln av icke inhemska djurarter.

Av arten nordlig hårnosvombat finns bara ett hundratal individer kvar som lever i en liten nationalpark i Queensland.

Denna art listas av IUCN som starkt hotad. De två andra arterna har större populationer och kategoriseras inte som hotade.

PAPPER OCH STYGN

